

та 'північний', *црнијот*, *црни* 'західний', *црвен ветар* [9, 103, 118], пор. також болг. *бел вятър* 'південний', *черния вятър* 'західний', мак. *црниот* [15, 24].

Лексема *ка|раель* 'західний вітер' у говірках Причорномор'я також запозичена з турецької мови, де *kara* 'чорний', *yel* 'вітер'; її ізоглосу продовжує болг. *ка|раель* 'теплий західний вітер' [там само, 17].

Таким чином, тюркські лексичні елементи потрапляють до словникового складу українських говірок різними шляхами і в різний час. На українському мовному ґрунті вони зазнають певних фонетичних та морфологічних змін, адаптуючись до структури української говірки.

Використана література:

1. *Горячева Т.В.* Материалы к изучению русской народной метеорологической терминологии // *Этимология*. 1972. – М., 1974. – С. 129-135.
2. *Грінченко Б.* Словарь української мови. – К, 1958-1959. – Т. I-IV.
3. *Дзендзелівський Й.О.* Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: (Лексика). – Ужгород, 1960. – Ч. 2.
4. *Дроздовський В.П.* Українські говірки Бессарабського Примор'я: Дис. канд. філол. наук. – Ч. II (Додаток). – Одеса, 1962. – 217 с.
5. *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар: У 2-х т. – Львів, 1886.
6. *Етимологічний словник української мови.* – Т. I-IV. – К., 1982–2003.
7. *Лесів М.* Українські говірки у Польщі. – Варшава, 1997. – 492 с.
8. *Масенко Л.Т.* Тюрксько-українські взаємозв'язки і паралелі // *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках.* – К., 1981. – С. 162-181.
9. *Михайлович В.* Српскохрватски називи ветрова // *Прилози проучаванји језика*. II. – Нови Сад, 1966. – С. 99-122.
10. *Москаленко А.А.* Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. – Одеса, 1958. – 78 с.
11. *Преображенский А.* *Этимологический словарь русского языка*. В 2-х т. – М., 1959.
12. *Словник української мови.* Т. I-XI. – К., 1970–1980.
13. *Фасмер М.М.* *Этимологический словарь русского языка.* – Т. I – IV. – М., 1964–1973.
14. *Brückner A.* *Słownik etymologiczny języka polskiego.* – Warszawa, 1974. – 806 s.
15. *Koseska V.* *Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim.* – Wrocław: Warszawa: Kraków: Gdańsk, 1972. – 131 s. + 30 map.

Могила Ю.А.

Київський національний університет театру,
кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого

ДО ПИТАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЧЕСЬКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ономастика – підсистема словникового складу української мови, яка підпорядкована її фонетичним, акцентуаційним та граматичним законам. Як і лексика української мови, вона формувалася протягом багатьох століть і являє собою конгломерат різномовних та різночасових утворень, поповнюючись за рахунок лексики найбільш споріднених з нею слов'янських мов. Одним із джерел збагачення української лексики є власні географічні назви, які містять багатий матеріал з історії народу, його духовної культури, історії мови та географії. Топоніми є продуктом утворення певної мови, і їхня структура не становить замкненого кола, оскільки географічні назви входять до лексичного складу мови і підлягають законам її розвитку.

Мовознавці, досліджуючи топоніми як лексичні одиниці, отримують цінну інформацію про звуковий склад, морфологічну структуру, етимологічні процеси, які пов'язані зі значенням топоніма. На думку О. С. Стрижака, географічне середовище не може бути головною, визначальною причиною суспільного розвитку та формування топонімічної системи. Однак будучи підпорядковане діючим історичним процесам, воно залишається одним із джерел формування цієї системи. Поступово в процесі розвитку суспільства чимало елементів географічного середовища знаходять своє відбиття в місцевій топонімії. Одні елементи, наприклад, рельєф, як правило, географічно негативно, але лексико-семантично прямо відбиваються в топонімії, інші, наприклад, клімат, – опосередковано [1, 6].

Питання відтворення іншомовних географічних назв українською мовою викликають багато труднощів, оскільки перекладачеві потрібно не лише максимально точно передати іншомовні власні назви, а й враховувати специфіку звукової та графічної системи мови-оригіналу та мови, на яку вони транслітеруються, тобто, з одного боку, якомога ближче наблизитися до мови-джерела, а з іншого, – дотримуватися норм українського правопису.

Розглянувши принципи відтворення чеських топонімів українською мовою, можна зробити висновок, що різні підходи до принципів транскрибування назв та різні можливості використання одних і тих же засобів досить часто призводять до неправильного їх перекладу. На практиці ж зустрічаємо різнобій у написанні географічних назв Чехії, їх транскрибування відзначається непослідовністю у передачі літерами українського алфавіту. На жаль, український правопис також не розв'язує багатьох проблем правопису чеських географічних назв [2, 116-119; 3, 10].

Графіка чеської мови відображає її фонемний склад, і це значно полегшує роботу перекладача, який працює з транскрипцією та транслітерацією. Остання має велике практичне значення в процесі здійснення міжнародних контактів, оскільки при транслітеруванні враховується не лише звуковий склад слова, а буквена відповідність алфавітів. На відміну від практичної транскрипції транслітерація орієнтується не на якусь мову, а на певну графічну систему [4, 312].

Прагнучи якомога повніше відтворити графічну систему чеської мови, перекладачеві доводиться вдаватися до певних умовностей під час передавання звуків, які відсутні в українській мові, наприклад, приголосного *ř* (*Litoměřice* – *Літомнержице*, *Niřany* – *Ніржани*, *Přerov* – *Пршеров*, *Příbram* – *Пришибрам*, *Třebíč* – *Тршебич*) та довгих голосних *á, ó, ú, ů, é, í (ý)* (*Zákuř* – *Закури*, *Malá Veleň* – *Мала Велень*, *České Budějovice* – *Чеське Будейовице*).

За вихідну форму для транскрибування береться називний відмінок. Незважаючи на те, що головний наголос у чеських топонімах падає на перший склад, у деяких назвах, які починаються з односкладового прийменника, він нерідко переноситься на нього: *Na Borkách* – *На Борках*.

Аналізуючи відтворення чеських топонімів українською мовою, можна визначити такі основні принципи.

1. Голосні звуки чеської мови, серед яких 5 коротких та 6 довгих, передаються за допомогою шести українських фонем *a, o, y, e, i* та *u*: *Libuše* – *Лібуше*, *Vranov* – *Вранов*, *Lábuř* – *Лабуть*, *Náměšť* – *Намнєсть*, *Týn* – *Тин*.

2. Звукосполучення, які складаються з приголосного *j* та голосних *a, e, i, o, u*, передаються українською мовою як *я, є, ї, йо, ю*: *Djubakovo* – *Дюбаково*, *Jemnice* – *Ємнице*,

Jeseník – Єсенік, Jilemnice – Їлемніце, Jílové – Їлове, Jindřichův Hradec – Їндржихув Градец, Jihlava – Їглава, Jirkov – Їрков, Jičín – Їчін.

3. Довгі голосні *á, ó, ú, ů, é, í (ý)* передаються через *a, o, u, e, i* та *u*: *Dvůr Kralové – Двур Кралове, Bělá – Бела, Zákupy – Закупи, Heřmanův Městec – Гержманув Мнєстец, Kutná Hora – Кутна Гора, Malá Veleň – Мала Велень, Úherské Hradiště – Угерське Градиште, Ústěck – Уштек, Ústí – Усті, Vysoké Mýto – Високе Мимо, Vír – Вір, Nové Město – Нове Мнєсто, Černá Hora – Черна Гора, Česká Kamenice – Чеська Каменіце, České Budějovice – Чеське Будейовице, Moravské Budějovice – Моравське Будейовице, Zelazná Ruda – Железна Руда, Velká Bíteš – Велка Бітеш, Městec Kralové – Мнєстець Кралове.*

4. Прикметникове закінчення *-ý* чеських географічних назв передається після твердого приголосного як *-ий*: *Nový Býdžov – Новий Біджов, Liptovský Mikuláš – Липтовський Мікулаш, Starý Boleslav – Старий Болеслав, Český Krumlov – Чеський Крумлов, Červený Kostelec – Червений Костелець, Česká Třebov – Чеська Тршебов.*

5. Складотворчі приголосні *r* та *l* передаються в українській мові відповідно як *p* та *l*: *Brno – Брно, Liberec – Ліберец, Hradec Králové – Градец Кралове, Letovice – Летовице, Železná Ruda – Железна Руда, Kolín – Колін, Litvínov – Литвінов, Louny – Лоуни, Vlašim – Влашім, Rozkoš – Розкош, Vranov – Вранов, Hrádek – Градек, Turnov – Турнов, Prachatice – Прахатице, Obory – Обори, Radnice – Радніце, Volary – Волари, Lidice – Лідице, Kladno – Кладно, Libuš – Лібуше, Olomouc – Оломоуц, Lisice – Лісице.*

6. Тверді та палаталізовані чеські приголосні передаються залежно від позиції в слові – то твердо, то м'яко: *d – d'* як *д* та *д'*, *t – t'* як *т* – *т'*: *Deblice – Дебліце, Děčín – Дечин, Drevníky – Древніки, Dobruška – Добрушка, Týn – Тин, Dačice – Дачице, České Budějovice – Чеське Будейовице, Poděbrady – Подєбради, Horažďovice – Гораждьовице, Lábuť – Лабуть, Tabov – Табов, Tanvald – Танвалд, Teplá – Тепла, Telč – Телч, Toužim – Тоужім, Týn – Тин, Tučapy – Тучапи, Hatě – Гате, Náměst' – Намнєсть.*

7. Твердий кінцевий приголосний у географічних назвах із суфіксом *-ець* пом'якшується: *Kostelec – Костелець, Městec Kralové – Мнєстець Кралове.*

8. Глухі і дзвінкі приголосні відтворюються відповідно до орфоепічних норм української літературної мови. Оглушення та одзвінчення, які притаманні чеській орфоепії, не відображаються ні в чеському правописі, ні в українській транскрипції: *Petrovice – Петровице, Pásov – Пацов, Stráž – Страж, Písek – Пісек, Sázava – Сазава, Strašecí – Страшеці, Skuteč – Скутеч, Staňkov – Станьков, Strakonice – Страконіце, Znojmo – Зноймо, Zámky – Замкуки, Zruč – Зруч, Plzeň – Пльзень, Roudnice – Рудніце, Praha – Прага, Ostrava – Острава, Zvolen – Зволєн.*

9. Приголосний *ř* передається українською мовою як *рж*, а після глухого приголосного – як *ри*: *Zdaboř – Здаборж, Třebíč – Тршебич, Nýřany – Ніржани, Hořesedly – Горжеседли, Pelhřimov – Пелгржимов, Křelovice – Кришеловице, Lnáře – Лнарже.*

10. Чеські топоніми на *-ovo, -ová* відтворюються українською мовою як *-ово, -ова*: *Čaková – Чакова, Džubakovo – Дюбаково, Vlachovo Březí – Влахово Бржезі. Чеське -ov* відтворюється як *-ов*: *Bečov – Бечов, Chodov – Ходов, Chomutov – Хомутов, Habartov – Габартов, Sokolov – Соколов, Ostrov – Остров, Osov – Осов, Sadov – Садов, Tachov – Тахов, Tábov – Табов, Turnov – Турнов, Žernov – Жернов, Vojtanov – Войтанов, Rozvadov – Розвадов.*

-Ovu передається як *-ові*: *Konstantinovy Lázně – Константинові Лазне, Karlovy Vary – Карлові Вари, Klatovy – Клатові, Františkovy Lázně – Франтішкові Лазне.*

11. Суфікси чеських власних назв *-sk(y)*, *-ck(y)* передаються відповідно через *-ськ(ий)*, *-цьк(ий)*, *-зьк(ий)*: *Liptovský Mikuláš* – *Липтовський Мікулаш*, *Úherské Hradiště* – *Угерське Градиште*, *Český Krumlov* – *Чеський Крумлов*.

Отже, як бачимо, географічні назви становлять частину так званих неперекладних слів, що відтворюються з однієї мови на іншу в звуковій формі, в якій вони вживаються у мові-джерелі. При введенні в обіг іншомовних власних назв спостерігається один із варіантів запозичення слів. Важливу роль при цьому відіграють транскрипція та транслітерація.

Використана література:

1. *Стрижак О.С.* Назви річок Полтавщини. – К., 1963. – 111 с.
2. *Український правопис.* – К.: Наукова думка, 2000. – 240 с.
3. *Горпинич В.О., Антонюк Т.Р.* Географічні назви в українській мові. – К.: Дніпропетровськ, 1999. – 152 с.
4. *Ганич Д.І., Олійник І.С.* Словник лінгвістичних термінів К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

Орел Л.М.
Київський національний
лінгвістичний університет

ЯВИЩА РЕГІОНАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ В КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНИХ НОМІНАЦІЯХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Серед найменувань, що позначають щось типове, характерне в культурі українців є такі, які не тільки відомі в інших слов'янських мовах як звукові аналоги, але й називають подібні або майже тотожні предмети і явища дійсності та поняття, з ними пов'язані. Факт такої подібності чи "гіпотетичної" тотожності слова – типової назви явища української дійсності не означає її еквівалентності в чужій мові. При тому самому значенні (на перший погляд, в цілому) в українській і зіставляваній мові поняття може охоплювати ширший або вужчий клас денотатів, може бути змінений унаслідок історичних, економічних, соціальних чи інших чинників сигніфікат і т. ін. Відмінності значень, семантичні нюанси, що свідчать на користь національної маркованості, у таких словах виявляються при детальному аналізі периферійних сем. По-різному в таких номінаціях виявляється і значеннєвість денотативно-сигніфікативних відношень у зіставляваних лексичних одиницях.

Головною об'єднуючою ознакою цієї категорії лексики є те, що такі номінації існують у близькоспоріднених з українською мовах і називають подібні предмети й явища позамовної дійсності та поняття. Розбіжність значень зіставляваних назв виявляється в більшості випадків у денотативному компоненті значення на рівні диференційних сем, які фіксують розширення-звуження обсягу денотації, різну референтну спрямованість, особливості використання, відмінності у якісно-кваліфікативній характеристиці денотатів. Тематично всі культурно-марковані найменування охоплюють національні одиниці виміру, назви осіб і організацій місцевого управління, страв і продуктів харчування, інші реалії. Ця категорія лексики налічує кілька семантичних груп. Такі групи об'єднують номінації, у яких національна ознака виявляється однаково, в тих самих компонентах. Наприклад, одна з підгруп називає реалії, які були перенесені з іншої культури в українську. По суті, слова є